Vnímanie liberálnej demokracie na Slovensku: latentné profily občanov[1]

Pavol Baboš – Branislav Dolný[2]
Katedra politológie, Filozofická fakulta UK, Bratislava

Perception of Liberal Democracy in Slovakia: Latent Profiles of Citizens. The deterioration of the quality of democracy, or even the democracy deconsolidation in Central and Eastern Europe has been a hotly debated topic in academic research for several years. Our study contributes to this debate with a new perspective. Based on a public opinion poll, we are looking for systematic patterns in the support for the key principles of modern liberal democracies in Slovakia. The analysis of latent profiles reveals four different groups of citizens, and subsequently the logistic regression analysis reveals the factors that distinguishes different types of citizens. We found that the selected principles of liberal democracy are not rejected by majority of population, which indicates the liberal democracy should not be threatened. However, some of the principles are much less important than others for large groups of the population.
Sociológia 2021, Vol. 53 (No. 2: 91-118)
https://doi.org/10.31577/sociologia.2021.53.2.4

Key words: *Slovakia; liberal democracy; latent profile analysis; quality of democracy; democratic values*

Úvod

V posledných rokoch zaznamenávame rastúce obavy o budúcnosť demokracie a riziko jej dekonsolidácie. Občania v mnohých vyspelých demokraciách nie sú len kritickí voči svojim vládam a fungovaniu demokracie, ale čoraz viac sú náchylní podporovať nedemokratické alternatívy vládnutia (Foa – Mounk 2017). To vedie k stále intenzívnejšej debate o kríze liberálnej demokracie a hľadaniu jej príčin (napr. Plattner 2015; Krastev 2016; Mounk 2018; Grzymala-Busse 2019; Galston 2020). Región strednej Európy je často uvádzaný ako prípad, kde je úpadok kvality demokracie najviditeľnejší. Okrem akademických štúdií (napr. Dawson – Hanley 2016; Bustikova – Guasti 2017) potvrdzujú obavy o vývoj demokracie aj etablované merania. Klesajúcu úroveň kvality demokracie (aj keď v rôznej miere) zaznamenávajú takmer všetky krajiny regiónu vrátane Slovenska[3], ktoré bolo v najkomplexnejšom súčasnom

[1] Tento výskum bol podporený Agentúrou na podporu výskumu a vývoja, projekt číslo APVV-17-0464.

[2] Korešpondencia: Pavol Baboš, PhD., a Branislav Dolný, PhD., Katedra politológie, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, Gondova 2, 811 02 Bratislava. E-mail: pavol.babos@uniba.sk; branislav.dolny@uniba.sk

[3] Pri porovnaní vývoja indexu liberálnej demokracie merania V-Dem zaznamenali všetky krajiny V4 pokles hodnoty, Poľsko, Maďarsko, Česká republika, Rumunsko, Bulharsko a Chorvátsko boli navyše označené ako prípady signifikantnej a podstatnej autokratizácie (V-Dem 2019: 24). Pokles úrovne kvality demokracie krajín regiónu vrátane Slovenska ukazujú aj ďalšie etablované merania ako napr. Bertelsmann Transformation Index (2020), kde iba 3 krajiny zo 17 regiónu strednej a východnej Európy nezaznamenali za posledných 10 rokov významnejší pokles v hodnotení demokracie (Slovensko kleslo z hodnoty 9,35 v roku 2010 na 8,65 v roku 2020). Trend poklesu hodnôt úrovne demokracie krajín V4 je badateľný aj v meraní The Economist Intelligence Unit, kde Slovensko pokleslo z úrovne 7,35 v roku 2010 na hodnotu 7,17 pre rok 2019 (Democracy Index 2019: 18-19).

meraní demokracie V-Dem vyradené zo skupiny liberálnych demokracií (V-Dem 2019: 16). Pri vysvetľovaní a snahe o pochopenie týchto trendov je nevyhnutné venovať pozornosť aj otázkam vnímania a podpory demokracie samotnými občanmi. Aj keď demokratické hodnoty občanov nemusia vždy garantovať prežitie demokracie (Levitsky – Ziblatt 2018), vytvárajú nevyhnutnú podmienku na jej zachovanie (Almond – Verba 1963; Fuchs – Roller 2018). Vyvstáva tu preto základná otázka, do akej miery je táto podmienka aktuálne naplnená v prípade Slovenska. Má liberálna demokracia a jej kľúčové princípy podporu občanov na Slovensku, resp.do akej miery pripisujú občania vo svojom chápaní demokracie dôležitosť práve princípom liberálneho modelu demokracie?

Táto štúdia si preto kladie za cieľ systematickejšie zmapovať podporu občanov pre princípy liberálnej demokracie na Slovensku. Tento cieľ je následne pretavený do dvoch výskumných otázok. Po prvé, aké typy demokratov (či nedemokratov) možno identifikovať v slovenskej populácii na základe postojov k vybraným princípom liberálnej demokracie? Po druhé, ako je možné vysvetliť rozdielnu podporu pre jednotlivé typy? Na zodpovedanie týchto otázok využívame v empirickej analýze údaje z prieskumu verejnej mienky, ktorý administrovala profesionálna agentúra Focus na reprezentatívnej vzorke 1 509 respondentov.

Pridaná hodnota našej štúdie je, že skúma postoje a podporu princípom liberálnej demokracie občanmi novým spôsobom. Zámerne obchádza priame otázky o podpore, ktoré by v sebe obsahovali túto formuláciu, a minimalizujeme tak efekt spoločenskej žiaducnosti pri odpovediach respondentov, ktorý by mohol prameniť z prevažujúcej pozitívnej normatívnej konotácie pojmu demokracia. Zároveň pomocou analýzy tzv. latentných profilov, ktorá je súčasťou širšej rodiny analýzy latentných tried (Lazarsfeld – Henry 1968; Vermunt – Magidson 2002), dokážeme nielen zistiť mieru podpory pre jednotlivé atribúty liberálnej demokracie, ale spolu s tým aj identifikovať rôzne skupiny občanov na základe ich vnímania dôležitosti jednotlivých atribútov pre demokraciu a určiť ich zastúpenie v populácii na Slovensku. Výhodou tohto prístupu je, že jednotlivé typy nie sú definované vopred, ale vychádzajú z odlišných latentných konfigurácií postojov občanov. Získavame tak systematickejšie poznanie toho ako občania na Slovensku vnímajú liberálnu demokraciu a ktoré z jej princípov sú pre nich viac či menej dôležité.

Štruktúra štúdie je nasledovná. V nasledujúcej kapitole predstavíme doterajší výskum v oblasti podpory demokracie, aj so zameraním na región strednej Európy a Slovenska. V metodologickej časti predstavíme údaje a analytické techniky, ktorými sa snažíme zodpovedať výskumné otázky. Okrem predstavenia samotných výsledkov v závere diskutujeme silné a slabé stránky nášho prístupu, a tiež možné dôsledky pre budúci vývoj demokracie na Slovensku.

Vnímanie demokracie a jej podpora občanmi v doterajšom výskume

Napriek tomu, že máme dostatočne početné dáta o podpore občanov pre abstraktnú ideu demokracie, vieme výrazne menej o tom, čo demokracia znamená pre bežných občanov, keďže tejto otázke nebola v štúdiách o politickej kultúre a podpore venovaná dlho dostatočná pozornosť (Canache 2012; Hernández 2016). Štúdie sa sústreďovali najmä na rastúce napätie medzi pozitívnym vnímaním ideálu demokracie ako formy vlády a výrazne negatívnejším hodnotením demokratickej praxe občanmi. Kombináciou dvoch dimenzií podpory, ktoré zodpovedajú klasickému rozlíšeniu difúznej a špecifickej podpory (Easton 1975), získavame štyri možné kombinácie podpory a spokojnosti. Okrem odlíšenia demokratov a nedemokratov podľa podpory demokracie ako vládneho režimu, si pozornosť získala najmä skupina občanov, ktorí preferujú a podporujú demokraciu ako vhodnú formu vlády, avšak sú nespokojní s jej fungovaním v praxi a bývajú označení ako „kritickí občania“ (Norris 1999; 2011) alebo „nespokojní demokrati“ (Dalton 2004; Klingemann 2014). Početnosť občanov s týmto profilom vnímania a podpory demokracie sa v jednotlivých krajinách líši, avšak všeobecne pozorujeme vyšší počet práve k krajinách strednej a východnej Európy v porovnaní s krajinami v západnej Európe.

Kľúčová otázka, či títo občania predstavujú hrozbu pre existenciu a fungovanie demokracie, nie je definitívne zodpovedaná. Analýzy ukazujú dopad najmä na úroveň inštitucionálnej a interpersonálnej dôvery, čo môže meniť vzťah občanov a politických predstaviteľov (Dalton 2004), avšak efekty na politické hodnoty a správanie či politickú participáciu nie sú výrazné (Norris 1999; Bengtsson – Christensen 2016). Zmeny v postojoch a orientáciách občanov vedú aj k narastajúcej podpore pre inštitucionálne a politické zmeny. Nespokojnosť a nedôvera generuje na jednej strane podporu pre reformy, ktoré majú potenciál zlepšiť systém reprezentatívnej demokracie smerom k väčšej transparentnosti, otvorenosti a zvýšeniu možností spoluúčasti občanov na politickom rozhodovaní (napr. rast využívania priamej demokracie či konzultácií politických rozhodnutí s občanmi). Na druhej strane volanie po zmenách fungovania demokracie prináša aj riziká. Nedôvera a nespokojnosť občanov otvára priestor novým lídrom, ktorí dokážu využívať tieto negatívne pocity pre svoj krátkodobý politický zisk útokmi na inštitúcie zastupiteľskej demokracie a ponukou radikálne novej politiky (Stoker 2006). Celkovo aj napriek niektorým rizikám prevládajú skôr pozitívne predstavy o dopadoch existencie kritických demokratov na fungovanie demokracie vďaka ich tlaku na väčšiu transparentnosť, zúčtovateľnosť a participatívnosť demokratického rozhodovania (Dalton 2004; Norris 2011; Klingemann 2014). Literatúra analyzujúca kritických demokratov tak prináša jednoznačný posun, keď ukazuje, že

predstavy občanov o demokracii sú viacdimenzionálnym fenoménom, a dokáže rozlíšiť skupiny populácie, ktoré deklarujú pozitívny vzťah k demokracii a jej hodnotám. Napriek tomu je toto odlíšenie len veľmi hrubé, keďže je postavené iba na základe jedného znaku. Navyše tieto výskumy čelia významnému problému, pretože nevedia odhaliť, čo si pod pojmom demokracie predstavujú samotní respondenti a či sa tieto subjektívne predstavy medzi občanmi významne nelíšia. Pracujú tak s implicitným predpokladom, že demokracia je definovaná ako liberálna demokracia (bližšie Klingemann 2014: 120).

Dostávame sa tak k už zmienenej potrebe odpovedí na otázku, čo považujú za demokraciu bežní občania, resp. ako demokraciu konceptualizujú. A tiež, či podpora demokracie zo strany občanov znamená podporu liberálnej demokracie tak, ako ju vníma akademická obec, hoci ani v nej nie je konsenzus stopercentný.

Demokracia nie je jednoznačne definovateľný pojem, naopak ide o mnohovýznamový a komplexný fenomén, ktorý prináša rôznorodosť kľúčových konceptov, hodnôt a cieľov, čo sa pretavuje do rôznorodých modelov demokracie (Held 2006). Žiadny z nich jednotlivo nedokáže postihnúť všetky významy demokracie a pre vyčerpávajúce zhodnotenie je potrebné pracovať s viacerými modelmi súčasne (Coppedge et al. 2011). Túto komplexnosť a mnohovýznamovosť demokracie je potrebné brať do úvahy aj pri skúmaní chápania demokracie občanmi (Canache 2012).

Za posledných približne 15 rokov sa situácia v tejto oblasti výrazne zmenila a sledujeme výrazný nárast štúdií skúmajúcich a analyzujúcich koncepcie a vnímanie kľúčových prvkov demokracie u samotných občanov, či už vo vyspelých západných demokraciách (napr. Quaranta 2018; Ferrín – Kriesi 2016; Landwehr – Steiner 2017) alebo v rôznych regiónoch sveta (Dalton et al. 2007; Welzel 2011; Carlin – Singer 2011; Dalton – Welzel 2014). Tieto štúdie reflektujú zmienenú nevyhnutnosť analyzovať vnímanie demokracie z hľadiska rôznych teoretických modelov demokracie, ktoré vychádzajú z rôznych normatívnych predstáv. Spolu s tým prinášajú dôležité poznanie o tom, ako občania v rôznych prostrediach chápu pojem demokracie. Základným zistením štúdií skúmajúcich hodnoty občanov na základe dát s celosvetovým pokrytím je, že prevláda liberálne chápanie demokracie s definovaním demokracie cez slobody, politické práva a slobodné voľby (Dalton et al. 2007; Welzel – Alvarez 2014). Doterajší výskum tak ukazuje, že stotožnenie demokracie a sociálnych benefitov je do istej miery prekvapujúco menšinovou témou aj v chudobných krajinách a hlavný apel demokracie leží v slobodách a právach. To je na jednej strane v súlade s jej liberálnym chápaním, avšak už ďaleko menej sa to týka inštitúcií a procedúr, ktoré liberálnu demokraciu charakterizujú (bližšie Dalton et al. 2007). Podobné výsledky priniesli aj štúdie vnímania demokracie v Európe na základe dát European Social Survey, kde bol v roku

2012 zaradený modul s otázkami o vnímaní demokracie. Aj v tomto prípade občania považovali liberálne elementy demokracie ako najdôležitejšie a vytvárajúce spoločné jadro chápania demokracie pre Európanov. Avšak vnímanie demokracie je široké a výrazne presahujúce základný model liberálnej demokracie a ako veľmi dôležité označujú respondenti aj celý rad princípov vychádzajúcich z rôznych modelov demokracie (Hernández 2016: 63).

Uvedené výsledky sú konzistentné aj so zisteniami o podpore a vnímaní demokracie na Slovensku. Ako dokumentuje štúdia Gyárfášovej (2015), ktorá je zatiaľ zrejme najkomplexnejším popisom a analýzou tejto otázky pre prípad Slovenska, občania stotožňujú demokraciu predovšetkým so slobodou a možnosťou voľby, avšak za významné pre demokraciu považujú aj otázky sociálnych práv a životnej úrovne. K rovnakým záverom prichádza aj analýza založená na zmienených dátach European Social Survey, kde pre prípad Slovenska (podobne ako pre iné krajiny strednej a východnej Európy) platí, že vo vnímaní občanov sú pre demokraciu najviac dôležité slobody a politické práva spolu so slobodnými voľbami, avšak v porovnaní s krajinami západnej Európy vidíme vyššiu dôležitosť elementov sociálnej spravodlivosti (bližšie Hernández 2016). Komplexný, mnohovýznamový obsah pojmu demokracia u občanov na Slovensku dokumentuje aj štúdia Plichtovej (2010), ktorá zisťuje vysokú podporu aj pre hodnoty a atribúty deliberatívneho modelu demokracie, ktorý kladie vysoké požiadavky nielen na kapacity a hodnoty občanov, ale aj demokratických inštitúcií a procesov (Dolný 2011). Napriek tomu, že chápanie demokracie u občanov na Slovensku kladie do popredia viaceré atribúty liberálnej demokracie, nemusí sa to týkať všetkých. Najjasnejšie to vidno v postojoch slovenských občanov voči rôznym menšinových skupinám, kde dokonca v poslednom období došlo v názoroch značnej časti obyvateľstva k posunu ku xenofóbnejšiemu vnímaniu (Bútorová – Gyárfášová 2017: 17).

Výrazne rozdielne je aj hodnotenie demokracie ako formy vlády a spokojnosť s jej aktuálnym fungovaním. Dáta ESS (2012) jasne dokumentujú priepasť, keď na jednej strane občania na Slovensku deklarujú výraznú dôležitosť toho, aby žili v demokratickej krajine, čo možno považovať za podporu demokracie ako formy vlády (priemerné skóre na škále 0 – 10 bolo 7,97). Avšak už ďaleko menej pozitívne hodnotia svoju spokojnosť s jej fungovaním (priemerné skóre na rovnakej škále 4,79). Veľmi podobné výsledky, ktoré môžeme považovať za dlhodobý trend, prezentujú aj štúdie Gyárfášovej (2015) a Goliaša et al. (2017). Tento nesúlad sa prejavuje aj v priamom hodnotení pojmu liberálna demokracia, ktorú podľa nedávneho výskumu považuje za blízku hodnotu len 36 % občanov a pre 29 % je to naopak hodnota vzdialená (Bútorová – Gyárfášová 2017). Ako upozorňujú autorky štúdie, tieto výsledky môžu byť ovplyvnené okrem zmienenej ne-

spokojnosti s fungovaním demokracie aj negatívnou konotáciou pojmu liberalizmu pre konzervatívne skupiny občanov (bližšie Bútorová – Gyárfášová 2017: 23). Potvrdzuje sa tak problém odlišného chápania konceptov demokracie či liberálnej demokracie v akademickej literatúre a u občanov a limity priamych otázok o ich podpore vo výskumoch verejnej mienky.

Tento stručný prehľad výsledkov vnímania demokracie na Slovensku nedáva konzistentnú odpoveď na otázku o podpore demokracie v jej súčasne fungujúcom liberálnom modeli u občanov. Na jednej strane občania vnímajú demokraciu ako systém vlády pozitívne a za najdôležitejšie definičné znaky a jej prvky uvádzajú slobody a politické práva. To však nie je samo osebe prekvapujúce, keďže Slovensko možno považovať za relatívne úspešný príklad konsolidovanej demokracie, ktorá sa tak stala „jedinou hrou v meste" (z angl. *the only game in town*, Szomolányi 2004). Zároveň definícia cez tieto atribúty liberálnej demokracie nie je jedinou a pre významnú časť občanov má demokracia aj rôzne iné významy a ciele, ktoré môžu byť v potenciálnom napätí s hodnotami liberálnej demokracie. Rovnako tak je dôležité prevažujúce negatívne hodnotenie fungovania demokracie s nejasným dopadom na podporu a legitimitu demokratického režimu či hodnoty liberálnej demokracie.

Operacionalizácia a meranie liberálnej demokracie

Jedným z kľúčov, ktoré by mohli pomôcť pri zodpovedaní otázky o povahe podpory demokracie občanmi, by mohol byť odlišný metodologický prístup k jej meraniu, ktorý prinášajú niektoré štúdie v tejto oblasti (Schedler – Sarsfield 2007; Carlin – Singer 2011; Canache 2012). Napriek potvrdenému zisteniu, že väčšina občanov definuje demokraciu v súlade s predstavami liberálnej demokracie, to neznamená, že tento model musí dominovať u všetkých. Navyše môže existovať výrazná nekonzistentnosť v postojoch občanov, ktorí môžu podporovať abstraktnú ideu demokracie či niektoré liberálne atribúty, ale nie všetky. Tieto analýzy sú tak založené na predpoklade, že demokratická podpora je multidimenzionálny koncept a s ľuďmi, ktorí plne podporujú liberálnu demokraciu, teda s „ideálnymi" demokratmi, koexistujú občania, ktorí majú zmiešané či ambivalentné súbory presvedčení o demokracii (Carlin – Singer 2011). Cieľom je potom hľadať systematické typy orientácií občanov k dimenziám demokracie, ktoré môžu existovať v spoločnosti. Tie prinesú oveľa viac informácií ako len to, či občan odmieta alebo podporuje demokraciu (či nejaký z jej modelov) v jednodimenzionálnom chápaní podpory, keďže dokážu postihnúť komplexnejšie konfigurácie postojov (Schedler – Sarsfield 2007). Navyše, ak je akceptácia demokratického zriadenia širokým spoločenským konsenzom, priama otázka na podporu demokracie nemusí priniesť presný odraz reality, pretože odpovede budú ovplyvnené spoločenskou žiaducnosťou.

Naším návrhom je skúmať systematické vzorce podpory demokracie, avšak nie priamo, ale cez jej vybrané kľúčové atribúty. Takéto údaje potom prinesú ďalšie potrebné informácie, ktoré umožnia lepšie zodpovedať otázku o povahe podpory demokracie a interpretovať doterajšie výsledky výskumov o vnímaní demokracie občanmi zameraných najmä na existenciu a mieru podpory jednotlivých modelov demokracie v populácii.

Pre úspešnosť takejto analýzy je potrebné zabezpečiť dve dôležité podmienky. Prvou je vyhýbanie sa priamym otázkam o podpore demokracie či s ňou spojenej idey, ale preferovať nepriame otázky, ktoré sa k nim viažu (Schedler – Sarsfield 2007). Vyhneme sa tým ovplyvneniu merania normatívnymi konotáciami a rôznymi predstavami pojmov ako demokracia či liberalizmus. Naše otázky túto podmienku spĺňajú. Respondenti hodnotia dôležitosť konkrétnych atribútov režimu, a nie demokraciu ako takú. Politický režim teda nie je priamo predmetom hodnotenia, resp. posudzovania respondentmi. Druhou podmienkou je vychádzať z jasnej konceptualizácie demokracie s vhodnými indikátormi podpory, ktoré táto konceptualizácia prináša (Carlin – Singer 2011). Ako už bolo uvedené, demokracia ako koncept nemá jeden všeobecne akceptovaný význam, ale vyznačuje sa existenciou viacerých teoretických modelov, je potrebné vybrať si jeden z nich.

Štúdie skúmajúce chápanie demokracie občanmi konštatujú výraznú závislosť od kontextu, v ktorom občania žijú s vplyvom celého radu faktorov ako dĺžka a povaha demokratickej skúsenosti danej krajiny, ekonomické výsledky, efektivita vlády, existencia špecifických skupín či menšín v populácii a pod. (Dalton et al.2007; Canache 2012; Ceka – Magalhaes 2016). Kvôli zjednodušeniu tejto komplexnosti a taktiež dostupnosti relevantných dát potrebných pre komparatívne analýzy sú v tejto oblasti potrebné a zmysluplné aj prípadové štúdie konkrétnych prípadov, ktoré dokážu odhaliť špecifické typy demokratických orientácií a podpory. Ich pridanou hodnotou je jednak popis a pochopenie chápania demokracie v danom prípade, rovnako tak ponúkajú možnosť testovania vplyvu rôznych premenných, ktoré môžu obohatiť doterajšie poznanie v tejto oblasti výskumu.

V súlade s týmito cieľmi a predpokladmi sa naša štúdia zameriava na zistenie systematických vzorcov podpory občanov pre model liberálnej demokracie na Slovensku.

K rozhodnutiu vybrať si pre našu analýzu hodnotových orientácií občanov liberálny model demokracie nás viedlo niekoľko dôvodov. Aj keď je liberálny model len jedným z viacerých možných chápaní demokracie, má v dnešnom svete prominentné postavenie. Dnešné demokracie sú do veľkej miery postavené na normách, praktikách a inštitúciách politického liberalizmu a všetky dnešné demokracie obsahujú aj liberálny komponent (Rhoden 2015; Ferrín – Kriesi 2016). Teoretické odlíšenie demokracie a liberalizmu je síce

možné (O´Donnell 1992; Diamond 1999; Rhoden 2015) a viedlo k etablovaniu vplyvných konceptov „delegatívnej demokracie“ (O´Donnell 1992) alebo „neliberálnej demokracie“ (Zakaria 1997), kde sú oslabené či potlačené práve liberálne elementy demokracie. Viacerí klasickí demokratickí teoretici však argumentujú, že liberálna demokracia je jediným typom demokracie, ktorá dostatočne korešponduje a umožňuje realizovať skutočný význam demokracie (Dahl 1989; Sartori 1993; Merkel 2004). Rovnako tak empirické skúmanie existencie jednotlivých typov režimov ukazuje, že v praxi žiadna priepasť oboch zložiek neexistuje a sú vzájomne silno podmienené (Møller 2007). Keďže dnešné demokracie sú liberálnymi demokraciami a ich liberálne a demokratické elementy sú v praxi úzko prepojené, pre hodnotenie demokratickej podpory je najvhodnejšie zvoliť práve liberálny model demokracie.

Napriek zmienenému postaveniu liberálneho modelu demokracie neexistuje všeobecne uznávaný zoznam jeho definičných znakov, ktorý by sme mohli využiť pri našej analýze. Najpoužívanejším teoretickým východiskom pre definovanie a hodnotenie súčasných demokracií sa stala dnes už klasická koncepcia polyarchie Roberta Dahla (1971), ktorá identifikovala osem kritérií definujúcich demokraciu: právo voliť; právo politických lídrov súťažiť o podporu a hlasy; slobodné a férové voľby; sloboda združovania; sloboda vyjadrovania; alternatívne zdroje informácií; inštitúcie závislé od hlasov a inak vyjadrených preferencií. Napriek populárnosti tejto teoretickej predstavy, ktorá je využívaná ako východisko aj v prácach analyzujúcich vnímanie demokracie občanmi (napr. Carlin – Singer 2011), Dahlovu koncepciu nepovažujeme za vhodný nástroj na analýzu postojov k liberálnemu modelu demokracie, keďže je príliš minimalistická a vynecháva viaceré dôležité liberálne elementy (Teorell et al. 2019), resp. je zoznamom demokratických aj liberálnych komponentov bez konceptuálnej jasnosti (Rhoden 2015).

Ako vhodnejší sa preto javí byť prístup, ktorý využíva dnes konceptuálne najprepracovanejšie meranie demokracie Varieties of democracy (Coppedge et al. 2019), kde je liberálna demokracia spojením komponentov volebnej demokracie (vychádzajúcich z Dahlovho konceptu polyarchie) a liberálnych komponentov stelesňujúcich hodnoty ochrany menšín pred potenciálnou tyraniou väčšiny a zneužívaním moci prostredníctvom právneho štátu a ústavného obmedzenia moci. Konkrétne je liberálna demokracia operacionalizovaná ôsmimi indikátormi, z ktorých tri sa týkajú volieb (volebné právo, volení predstavitelia, slobodné a spravodlivé voľby), dva občianskych a politických práv (sloboda združovania, sloboda vyjadrovania a prístup k alternatívnym informáciám) a zostávajúca trojica vychádza z princípov politického liberalizmu (rovnosť pred zákonom, súdne obmedzenie moci exekutívy, obmedzenie exekutívy legislatívou) (bližšie Coppedge et al. 2019: 39-40). Veľmi podobným spôsobom je liberálna demokracia chápaná aj

v komplexnej štúdii chápania demokracie občanmi v Európe vychádzajúcej z dát European Social Survey, kde je liberálna demokracia spojením procedurálnej demokracie (inkluzívnych, slobodných a súťaživých volieb), liberálnych práv a slobôd a republikánskych princípov právneho štátu a horizontálnej zúčtovateľnosti (Ferrín – Kriesi 2016: 3-6). V našej štúdii budeme preto vychádzať z uvedeného chápania liberálnej demokracie ako spojenia komponentov volebného procesu, občianskych práv a slobôd a politického liberalizmu. Vzhľadom na dostupnosť empirických údajov a slovenský kontext sme liberálnu demokraciu operacionalizovali šiestimi indikátormi, ktoré zahŕňajú všetky tri uvedené komponenty. Prvým je existencia slobodných a spravodlivých volieb[4], ktorá pokrýva volebný proces. Občianske a politické práva sú vyjadrené v troch indikátoroch, ktorými sú menšinové práva, slobodná občianska spoločnosť a slobodné médiá. Princípy politického liberalizmu vyjadrujú indikátory rovnosti pred zákonom ako základu právneho štátu a súdnej kontroly exekutívnej moci ako kľúčového prvku horizontálnej zúčtovateľnosti. Napriek tomu, že uvedená operacionalizácia nepokrýva úplne všetky znaky a súčasti liberálnej demokracie, mala by dostatočne zahŕňať jej kľúčové elementy a odhaliť systematické odlišnosti v jej vnímaní občanmi.

V našom výskume si kladieme dve hlavné výskumné otázky. Po prvé, aké typy demokratov (či nedemokratov) možno identifikovať v slovenskej populácii na základe postojov k vybraným princípom liberálnej demokracie? Po druhé, ako je možné vysvetliť rozdielnu podporu pre jednotlivé typy? Pri hľadaní odpovede na túto otázku sme zvolili súbor premenných, ktoré sa štandardne analyzujú v prácach v súvislosti s podporou a chápaním demokracie ako vysvetľujúce premenné (napr. Carlin – Singer 2011; Canache 2012; Ferrín – Kriesi 2016; Quaranta 2018; Baboš 2018). Zahŕňajú základné demografické charakteristiky a politické postoje jednotlivcov a tiež ich vnímanie ekonomickej situácie, ktoré vychádzajú z dominantných teórií[5] v tejto oblasti, a majú tak potenciál najlepšie zachytiť hľadané vysvetlenia. Do testovania sme zaradili aj premenné týkajúce sa vnímania vnútorných životných pocitov respondentov, ktoré sa priamo netýkajú politiky. Motiváciou boli výsledky výskumu politickej psychológie, ktoré naznačujú spojitosť osobnostných a psychologických charakteristík osobnosti s formovaním normatívnych koncepcií demokracie (Font – Alacron 2011), ktoré sa potvrdili aj v prípadových štúdiách (Landwehr – Steiner 2017; Ackermann et al. 2019).

---

[4] V slovenskom kontexte možno považovať všeobecné volebné právo a existenciu volených predstaviteľov, ktorí sú držiteľmi politickej moci, za nevyhnutné podmienky existencie slobodných a spravodlivých volieb, a preto je vhodné spojiť tieto súčasti do jediného spoločného indikátora.

[5] Tieto práce vychádzajú z klasických teórií modernizácie, postmaterializmu a sociálnej dominancie, ktoré rôznymi spôsobmi spájajú socioekonomický status jednotlivcov s preferenciou demokratických hodnôt (bližšie napr. Ceka – Magalhaes 2016; 2020).

V nasledujúcej časti štúdie predstavujeme údaje, ktoré sme analyzovali, a zvolený metodologický postup.

Údaje

Údaje pochádzajú z výskumu verejnej mienky, ktorý realizovala agentúra Focus na vzorke 1590 respondentov v marci 2019. Údaje sú reprezentatívne vzhľadom na pohlavie, vekovú a vzdelanostnú štruktúru, veľkosť sídel a regionálny pôvod. V analýze boli použité váhy.

Ako vstupné premenné pre analýzu latentných profilov bolo použitých šesť položiek z dotazníka, ktoré merajú vnímanie dôležitosti rôznych princípov liberálnej demokracie. Presné znenie je nasledovné:

Ak uvažujeme vo všeobecnosti, čo si myslíte, nakoľko je pre demokraciu na Slovensku dôležité... (Odpovedzte na škále 1 až 5, kde 1 znamená, že to vôbec nie je dôležité a 5 znamená, že je to absolútne dôležité.)

a) že práva menšinových skupín sú chránené?
b) že súdy zaobchádzajú s každým rovnako?
c) že voľby sú slobodné a spravodlivé?
d) že občianska spoločnosť (vrátane opozičných strán) môže slobodne kritizovať vládu?
e) že médiá sú slobodné pri kontrole a kritike politikov?
f) že súdy sú schopné zasiahnuť, ak vláda prekračuje svoju právomoc?

Okrem týchto položiek, ktoré boli vstupnými premennými pre analýzu latentných profilov, sme využili základné demografické a socioekonomické údaje, a tiež súbor postojových premenných[6], ktorými sa snažíme popísať odlišnosti medzi jednotlivými profilmi.

Metóda

Analýza latentných profilov patrí do širokej rodiny analytických metód odhaľujúcich latentné štruktúry, podobne ako napr. faktorová analýza alebo analýza latentných tried. Medzi prvými túto analytickú techniku priniesli Gibson (1959) a Lazarsfeld a Henry (1968). Vermunt a Magidson (2002) upozornili na to, že nie všetci výskumníci ju označujú týmto názvom a používajú termín „analýza latentných tried," hoci medzi nimi existuje istý rozdiel. Niektorí autori dokonca zaraďujú analýzu latentných profilov ako podtyp analýzy latentných tried (Neely-Barnes 2010).

Analýza latentných tried je dnes už bežnou analytickou metódou v tých oblastiach spoločenských vied, ktoré sa snažia odhaľovať latentnú, nepozorovanú štruktúru spoločnosti. Hagenaars a Halman (1989) tvrdia, že je ideálnym

[6] Zoznam a presná operacionalizácia postojových premenných sú dostupné u autorov na vyžiadanie.

nástrojom na odhaľovanie ideálnych typov v spoločenskej štruktúre s ohľadom na rôzne tematické oblasti. Sami autori tento prístup znázornili v oblasti politických postojov a religiozity.

Analýza latentných tried (a rovnako aj latentných profilov) je teda analýzou takého kauzálneho vzťahu, kde na jednej strane stojí jedna skrytá, latentná premenná v pozícii nezávislej premennej s kategorickou úrovňou merania a na strane druhej sú v pozícii závislých premenných viaceré manifestované, pozorované premenné. Rozdiel medzi analýzou latentných tried a latentných profilov potom spočíva v úrovni merania manifestovaných premenných.

Rozdiel medzi nimi je v úrovni merania manifestovaných premenných, ktoré jednotlivé analýzy využívajú. Zatiaľ čo analýza latentných tried využíva kategorické premenné, analýza latentných profilov pracuje s intervalovými premennými. Výsledkom analýzy latentných tried je zaradenie respondentov, alebo všeobecne vzaté pozorovaných jednotiek analýzy, do skupín tak, aby si respondenti v rámci jednej skupiny boli čo najviac podobní, a respondenti medzi skupinami čo najviac rozdielni – s ohľadom na manifestované premenné, ktoré vstupujú do analýzy.

V našom prípade je odporúčané využiť analýzu latentných profilov, keďže šesť premenných merajúcich postoje respondentov k jednotlivým aspektom liberálnej demokracie možno považovať pre účely analýzy za intervalové.

Diagram č. 1: **Znázornenie vplyvu latentnej premennej na manifestované indikátory**

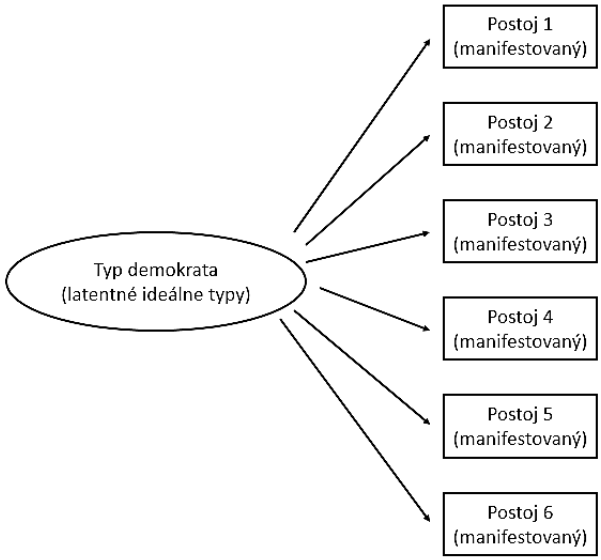

Zdroj: Autori

Diagram č. 1 znázorňuje tento vzťah. Latentnou premennou je typ demokrata, pričom táto premenná je kategorická s vopred neurčeným počtom kategórií. Predpokladá sa, že typ demokrata, ku ktorému sa respondent radí, následne určuje jednotlivé postoje v daných princípoch liberálnej demokracie.

Vytvorenie typov postojov k demokratickým princípom je prvým krokom našej analýzy. Jej výsledkom je zaradenie respondentov do jednej z kategórií. Inými slovami, výsledkom je nová, kategorická premenná zachytávajúca typ demokratov. Aby sme dokázali popísať rozdiely medzi identifikovanými typmi vzhľadom na rôzne sociologické aspekty, v druhom kroku urobíme multinomiálnu logistickú regresnú analýzu. Výber tejto analytickej metódy je vedený charakterom závislej premennej – zaradenie k demokratickým profilom.

Postoje k vybraným liberálnodemokratickým princípom

Predtým než pristúpime k výberu najvhodnejšieho modelu pre latentné profilovanie, opíšeme postoje spoločnosti z marca 2019 k jednotlivým aspektom liberálnej demokracie. Graf 1 nižšie ukazuje, nakoľko boli vybrané aspekty považované za dôležité pre demokraciu.

Graf č. 1: **Postoj k vybraným aspektom liberálnej demokracie**

Zdroj: Údaje Focus 2019, spracovanie autori

Z grafu č. 1 na prvý pohľad vidno, že všetkých šesť aspektov je považovaných väčšinou spoločnosti za dôležité do nejakej miery (v súčte odpovedí absolútne a skôr dôležité). Avšak aj pohľad na graf naznačí, že medzi jednotlivými položkami môžu byť rozdiely. Princíp rovnosti pred súdom a princíp spravodlivých a slobodných volieb má jednoznačne najsilnejšiu podporu spomedzi vybraných princípov, a najmenej ľudí ich považuje za nedôležité. Naopak, ochrana menšinových práv je považovaná za najmenej dôležitý princíp spomedzi vybraných.

Latentné profily: výber modelu

Pri hľadaní najvhodnejšieho riešenia sme postupovali nasledovne. Vypočítali sme niekoľko modelov pre latentné profily na základe šiestich meraných premenných. Začali sme s modelom, ktorý predpokladá dve kategórie latentnej premennej, a postupne sme zvyšovali počet kategórií až na päť. Na základe viacerých ukazovateľov vhodnosti modelu (tzv. testy dobrej zhody, tabuľka č. 1), ale tiež možnosti interpretovať výsledky zmysluplným spôsobom, sme sa rozhodli pre model so štyrmi latentnými profilmi.

Tabuľka č. 1: **Testy dobrej zhody**

Počet profilov	AIC	BIC	Entropy	Probmin	Prob max	N min	N max
2	23215,98	23318,04	0,94	0,95	0,99	0,19	0,81
3	22456,15	22595,81	0,84	0,87	0,97	0,14	0,56
4	22325,92	22503,18	0,81	0,70	0,97	0,09	0,51
5	22109,40	22324,26	0,83	0,70	0,94	0,04	0,51

Ako ukazuje tabuľka, Akaikeho aj Bayesovo informačné kritérium klesá s tým, ako sme pridávali počet tried. To však do veľkej miery súvisí aj so simultánne rastúcim počtom stupňov voľnosti, a preto je potrebné sa pozerať na ďalšie kritériá. Ukazovateľ „Entropy“ reprezentuje mieru neistoty, s ktorou sú respondenti zaradení do jednotlivých kategórií, pričom za dostatočnú istotu sa v sociálnych vedách považujú hodnoty nad 0,80 (Celeux – Soromenho 1996). Túto podmienku spĺňajú všetky modely. Jung a Wickrama (2008) uvádzajú ako ďalší z možných ukazovateľov vhodnosti modelu aj minimálnu a maximálnu hodnotu diagonálnych priemerov pravdepodobností pre zaradenie do jednotlivých kategórií. Ide o vyjadrenie miery istoty, s ktorou sú respondenti do jednotlivých kategórií zaradení, a preto je žiaduca vyššia hodnota.

Hagenaars a Halman (1989), McCutcheon (2002) a ďalší upozorňujú, že pri väčšine ukazovateľov vhodnosti modelu je potrebné zvažovať nielen technické parametre, ale aj zrozumiteľnosť interpretácie. McCutcheon píše: „Modely

s viacerými parametrami (teda modely s viacerými triedami) zvyčajne prinesú lepší technický súlad s údajmi (angl. *goodness of fit*). Modely, ktoré sa dajú zmysluplnejšie interpretovať (angl. *more parsimonious*) majú zasa zvyčajne nižší súlad. Preto je zvyčajne úlohou [výskumníka] vybrať dostatočne interpretovateľný model … ktorý má stále akceptovateľný súlad s dátami." (2002: 67).

Výsledky analýzy latentných profilov

Pri výbere finálneho modelu sa v našom prípade prikláňame k riešeniu so štyrmi profilmi. Vhodnosť tohto modelu je vyššia než pri modeloch s nižším počtom profilov. Naopak, model s piatimi profilmi nepredstavuje z hľadiska latentných štruktúr výrazný posun, pretože iba rozdeľuje jeden z pôvodných profilov do dvoch ešte menších, pričom z obsahového hľadiska nie je medzi nimi výrazný rozdiel. Navyše pri riešení s piatimi profilmi by bola vzorka najmenšieho z nich iba na úrovni približne 4 %, čo predstavuje významný problém pre ďalšiu analytickú prácu s identifikovanými profilmi.

Graf č. 2 kombinuje štyri čiastočné grafy, pričom každý z nich ukazuje osobitne štyri latentné profily. Na osi X sú zoradené jednotlivé princípy liberálnej demokracie, ktoré boli použité ako vstupné premenné v našej analýze. Na osi Y sú hodnoty, ktoré tieto premenné môžu nadobúdať, pričom v samotnom grafe možno vidieť priemerné predikované hodnoty a 95 % interval spoľahlivosti pre každý zo štyroch profilov.

Profil č. 1 tvorí skupina respondentov, ktorých priemerná odpoveď na každú zo šiestich otázok smerovaných na dôležitosť demokratických princípov je nižšia ako tri. Inými slovami, respondenti s týmto profilom nevnímajú ani jeden z demokratických princípov za dôležitý. Túto skupinu tvorí približne 13,4 % populácie a my sme ju nazvali „nedemokrati". Týmto pomenovaním nechceme povedať, že by ľudia v danej skupine požadovali, respektíve mali priamo sklon k akceptácii autoritárskej formy politického režimu. Ľudia s týmto profilom však jednoducho nevykazujú významnejšiu podporu pre žiadny z liberálno-demokratických princípov, a preto by bolo mylné nazývať ich „demokratmi", bez ohľadu na prívlastok.

Druhý profil je tvorený dospelými respondentmi, ktorí jednoznačne za dôležitý považujú princíp slobodných a spravodlivých volieb a tiež princíp rovnosti pred súdom (priemerná odpoveď na úrovni 4,3). Avšak pokiaľ ide o princípy slobody médií, právo občianskej spoločnosti (vrátane politickej opozície) kritizovať vládu či ochranu menšín, tieto sú respondentmi s druhým latentným profilom považované za výrazne menej dôležité (s priemernými odpoveďami medzi 3,4 a 3,5). O čosi dôležitejšie bol vnímaný princíp kontroly výkonnej moci súdnou, hoci priemerné odpovede stále nedosiahli úroveň „skôr dôležité" (M=3,9). Tento profil sme nazvali „procedurálni demokrati"

a v slovenskej spoločnosti sme identifikovali podiel ľudí s týmto profilom na úrovni takmer 27 %.

Graf č. 2: **Latentné profily demokratov**

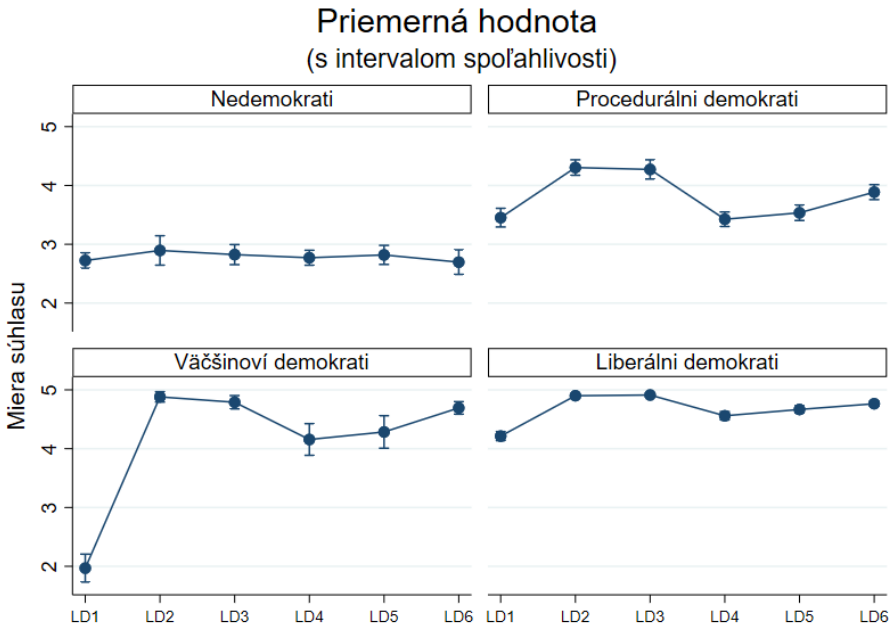

Zdroj: Autori

Tretí profil je pomerne prekvapivý. Tvoria ho respondenti, ktorí až päť zo šiestich princípov demokratickej spoločnosti vnímajú jednoznačne dôležito – okrem dôležitosti ochrany menšinových práv. Zatiaľ čo princípy ako spravodlivé a slobodné voľby, sloboda médií či občianskej spoločnosti alebo rovnosť pred zákonom dosahovali priemerné skóre od 4,2 do 4,9, tak princíp ochrany menšinových práv mal priemernú odpoveď 1,97, teda na úrovni „skôr nedôležité“. Tento profil sme nazvali „väčšinoví demokrati“ a v slovenskej spoločnosti je zastúpený na úrovni približne 9,9 %.

Napokon, štvrtý a najpočetnejší profil tvorí skupina respondentov, ktorých priemerná hodnota pri každom zo šiestich princípov demokratickej spoločnosti presahovala hodnotu 4 (od 4,2 do 4,9). Inými slovami to znamená, že pre ľudí s týmto demokratickým profilom sú princípy liberálnej demokracie blízko k hodnoteniu „absolútne dôležité“. Tento profil sme nazvali „liberálni demokrati“ a reprezentuje takmer polovicu populácie. Tabuľka č. 2 ukazuje zastúpenie všetkých štyroch profilov v spoločnosti.

Tabuľka č. 2: **Početnosť latentných profilov**

Latentný profil	Podiel v spoločnosti
Nedemokrati	13,4 %
Procedurálni demokrati	26,9 %
Väčšinoví demokrati	9,9 %
Liberálni demokrati	49,9 %

Zdroj: Autori

Charakteristika profilov

Identifikácia jednotlivých profilov v prvom kroku našej analýzy nastoľuje otázku, aké faktory môžu viesť k príslušnosti k jednotlivým profilom. V snahe zodpovedať túto otázku sme sa rozhodli uskutočniť multinomiálnu logistickú regresnú analýzu[7]. Tento typ regresnej analýzy je najvhodnejší vzhľadom na fakt, že závislá premenná je kategorická.

Pri multinomiálnej logistickej regresii je vždy nutné stanoviť jednu z kategórií závislej premennej ako porovnávací základ. V našej analýze sme ako základ porovnávania vybrali skupinu liberálnych demokratov. Z hľadiska výpočtu nezáleží na tom, ktorá skupina je základom na porovnanie, pretože výsledok nám vždy ukáže rozdiely zvyšných skupín oproti ktorejkoľvek vybranej. Keďže je naša štúdia zameraná na zmapovanie faktorov, ktoré majú vplyv na postoje líšiace sa od podpory liberálnej demokracie, za porovnávací základ sme vybrali skupinu tzv. liberálnych demokratov. Následne porovnávame zvyšné kategórie závislej premennej vždy voči vybranému základu. Vplyv nezávislej premennej sa následne interpretuje ako zvýšenie, resp. zníženie pravdepodobnosti zaradenia do vybranej skupiny oproti porovnávaciemu základu.

Pri porovnaní skupiny liberálnych demokratov s ďalšími profilmi sme kvôli prehľadnosti zvolili aj formu tabuliek (č. 3, 4 a 5), ktoré stručne uvádzajú v dvoch stĺpcoch tie faktory, ktoré nemali žiadny vplyv na odlíšenie medzi danými skupinami. Uvádzame ich pod hlavičkou „spoločné“ faktory a znamená to, že rozdielne hodnoty týchto premenných nemajú žiadny vplyv na pravdepodobnosť, či sa respondent radí k prvej alebo druhej skupine. Faktory uvádzané pod hlavičkou „odlišné“ sú tie, ktoré štatisticky významne ovplyvňujú pravdepodobnosť, že respondent bude zaradený do druhej skupiny.

[7] Výsledky regresnej analýzy vo formáte tzv. relačných pomerov šancí (ang. *relative risk ratio*) sú prístupné u autorov na vyžiadanie.

Tabuľka č. 3: **Rozdielne a spoločné vlastnosti liberálnych a procedurálnych demokratov**

Liberálni vs. procedurálni demokrati	
SPOLOČNÉ	**ODLIŠNÉ**
Vzdelanie	**Pohlavie**
Národnosť	**Veľkosť sídla**
Religiozita	**Ekonomicky paternalistickí**
Ekonomický pesimizmus	**Subjektívne pociťovaný nižší príjem**
Liberálno-konzervatívne sebazaradenie	**Porazení globalizáciou**
Psychologické faktory	**Radia sa skôr k ľavici**

Zdroj: Autori

Začneme porovnaním skupín procedurálnych a liberálnych demokratov. Tabuľka č. 3 ukazuje zoznam faktorov, ktoré majú tieto dve skupiny spoločné a ktoré ich odlišujú (na základe multinomiálnej regresnej analýzy). Spomedzi demografických premenných je významným rozlišovacím znakom pohlavie a veľkosť sídla. Ak je respondentom muž, tak má o takmer 40 % nižšiu pravdepodobnosť patriť k procedurálnym demokratom než k liberálnym demokratom. Pri veľkosti sídla platí, že s nárastom veľkosti sídla o jednu kategóriu (merané v siedmich veľkostných kategóriách) sa znižuje pravdepodobnosť príslušnosti k procedurálnym demokratom oproti liberálnym demokratom o približne 9 %. Inými slovami to znamená, že v skupine procedurálnych demokratov sú významne viac zastúpené ženy než muži a skôr z menších obcí než z veľkých miest.

Z postojových otázok nám vyšli ako štatisticky významné rozdiely medzi procedurálnymi a liberálnymi demokratmi štyri premenné: postoj ku globalizácii, ekonomickému paternalizmu, pociťovanému príjmu a seba-zaradenie na ľavo-pravej škále. V porovnaní s liberálnymi demokratmi majú väčšiu pravdepodobnosť ocitnúť sa medzi procedurálnymi demokratmi ľudia, ktorí nevnímajú globalizáciu ako príležitosť, v otázke dlhodobého ekonomického vývoja sú skôr pesimistickí, príjem domácnosti považujú skôr za nedostatočný a podľa ich presvedčenia by sa o životnú úroveň mal starať skôr štát než jednotlivec. Liberálno-konzervatívne sebazaradenie, úroveň religiozity ani dosiahnutá výška vzdelania nemajú štatisticky významný vplyv.

Ak porovnávame skupinu liberálnych demokratov s väčšinovými demokratmi (tabuľka č. 4), z demografických faktorov nehrá významnú úlohu pohlavie ani veľkosť sídla, avšak štatisticky signifikantný rozdiel robí národnosť a vzdelanie. Do skupiny väčšinových demokratov patria skôr respondenti so slovenskou národnosťou, čo je, prirodzene, spôsobené tým, že sa v nej takmer vôbec nenachádzajú príslušníci národnostných menšín. So zvyšujúcim sa stupňom ukončeného vzdelania klesá šanca príslušnosti k väčšinovým demokratom. Pokiaľ ide o postojové faktory, rovnako ako pri predošlom

profile, aj pri xenofóbnych demokratoch platí, že pravdepodobnosť príslušnosti k tomuto profilu sa zvyšuje s tým, ako sa zvyšuje ekonomický pesimizmus a znižuje vnímanie globalizácie ako príležitosti. Inými slovami, tento profil delí od liberálnych demokratov negatívne vnímanie ekonomického vývoja a zvýšený subjektívny pocit prehry z globalizačných procesov. Avšak na rozdiel od porovnania predošlého pri tomto už nehrá úlohu ekonomický paternalizmus.

Tabuľka č. 4: **Rozdielne a spoločné vlastnosti liberálnych a väčšinových demokratov**

Liberálni vs. väčšinoví demokrati	
SPOLOČNÉ	**ODLIŠNÉ**
Pohlavie	**Takmer výlučne SK národnosti**
Národnosť	**Nižšie vzdelanie**
Veľkosť sídla	**Porazení globalizáciou**
Religiozita	**Pesimisti ohľadne ekonomického vývoja**
Liberálno-konzervatívne sebazaradenie	**Mierne nižší pociťovaný rešpekt okolia**
Ľavo-pravé sebazaradenie	

Zdroj: Autori

Napokon porovnávame liberálnych demokratov a nedemokratov, pričom tu na rozdiel od predošlých profilov možno pozorovať odlišný vzorec vplyvov (tabuľka č. 5). Z hľadiska demografie a socioekonomických ukazovateľov profily liberálnych demokratov a nedemokratov oddeľuje úroveň vzdelania, veľkosti sídla a tiež veku. Vyššiu pravdepodobnosť patriť k nedemokratom než k liberálnym demokratom majú najmä ľudia nižšieho veku, nižšieho vzdelania a v menších obciach. Z ďalších demografických faktorov už však významnú úlohu nehrajú pohlavie ani národnosť.

Tabuľka č. 5: **Rozdielne a spoločné vlastnosti liberálnych demokratov a nedemokratov**

Liberálni demokrati vs. nedemokrati	
SPOLOČNÉ	**ODLIŠNÉ**
Pohlavie	**Ekonomický pesimizmus**
Národnosť	**Mimoriadne silné psychologické faktory:**
Religiozita	**Úzkosť**
Pociťovaný príjem	**Možnosť viesť život slobodne**
Liberálno-konzervatívne sebazaradenie	**Rešpekt okolia**
Ľavo-pravé sebazaradenie	

Zdroj: Autori

Z postojových faktorov je významným odlišovacím znakom postoj ku globalizácii, ako aj ekonomický optimizmus, avšak v inom zmysle ako pri predošlých skupinách. Príslušníci profilu nedemokratov v porovnaní

s liberálnymi demokratmi nevnímajú globalizáciu ako príležitosť, avšak sú optimistickejší v zmysle dlhodobého ekonomického vývoja. To naznačuje, že sa sami nepovažujú za ekonomicky porazených, avšak sú uzatvorení voči vonkajším vplyvom.

Zároveň platí, že významnú úlohu pri odlíšení (liberálnych) demokratov a nedemokratov hrajú postoje emočné, vrátane vnímania toho, ako sa k respondentovi správa okolie. Ak (1) respondent pociťoval v týždni predchádzajúcom zberu údajov vyššiu mieru úzkosti; (2) ak si respondent myslel, že nemôže žiť svoj život slobodne, alebo (3) ak mal pocit, že okolie sa k nemu nespráva s úctou a rešpektom, potom sa významne zvyšovala pravdepodobnosť, že bude patriť skôr k nedemokratom než k liberálnym demokratom. Vzhľadom na to, že táto skupina psychologických faktorov nepôsobila významne pri porovnaní liberálnych demokratov s iným typom demokratov, domnievame sa, že sú to silné indície toho, čo by mohlo byť zdrojom nedemokratických postojov presahujúcich rámec ekonomických vysvetlení.

Prezidentské preferencie a profily demokratov

Popri demografických, socioekonomických a postojových charakteristík jednotlivých demokratických profilov sme sa napokon pozreli aj na to, či sa tieto profily odlišujú v politických preferenciách (graf č. 3). Vzhľadom na to, že údaje boli zbierané v marci 2019, rozhodli sme sa namiesto straníckych preferencií využiť preferencie pri voľbe prezidenta. Využitie straníckych preferencií by z nášho pohľadu malo nižšiu výpovednú hodnotu, keďže od marca 2019 vznikli viaceré nové politické strany, ktoré na seba naviazali relatívne vysoký podiel voličov. Zároveň upozorňujeme, že graf zahŕňa (zámerne) aj respondentov, ktorí sa označili ako nerozhodnutí, resp. nevoliči, pretože aj ich podiel sa v jednotlivých skupinách mení a vypovedá o charaktere týchto skupín.

Zuzana Čaputová zaznamenala výrazne vyššiu podporu v skupine liberálnych demokratov, zatiaľ čo v ďalších troch skupinách bola jej podpora podpriemerná voči celkovej vzorke. Maroš Šefčovič zaznamenal najvyššiu podporu v skupine procedurálnych demokratov, medzi ktorými by pomyselné prvé kolo aj vyhral. Oproti priemeru v celej vzorke je jeho podpora medzi procedurálnymi demokratmi viac ako dvojnásobná. Nadpriemernú podporu mal aj v skupine väčšinových demokratov. Povšimnutiahodný je výsledok Mariána Kotlebu, ktorý v skupine väčšinových demokratov zaznamenal podporu na úrovni 17,19 %, čo je približne trojnásobok podpory v celej vzorke. Napokon, rozdiel možno pozorovať aj v podiele nerozhodnutých voličov, resp. nevoličov. Najmenej nerozhodnutých a nevoličov je v skupine liberálnych demokratov a najviac v skupine nedemokratov.

Táto analýza potvrdzuje, že odlišné vnímanie liberálnej demokracie má dopad aj na politické správanie jednotlivých typov. Okrem rozdielov v politických preferenciách sa ukazuje aj vplyv na ochotu zúčastniť sa samotných volieb.

Graf č. 3: **Preferencie kandidátov pred voľbami prezidenta v roku 2019**

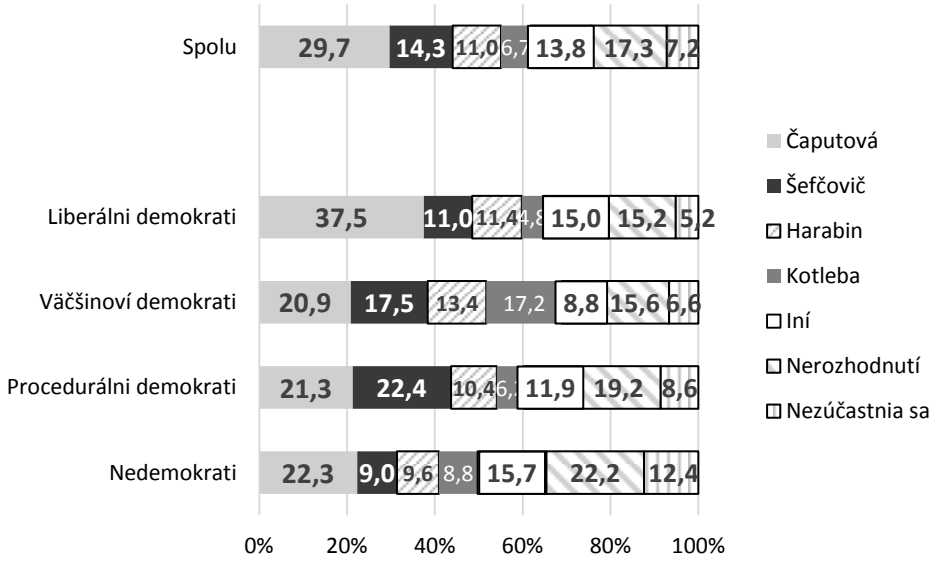

Zdroj: údaje Focus 2019, spracovanie autori

Diskusia a záver

Naša štúdia sa zamerala na postoje k princípom liberálnej demokracie a na základe nich vytvorila latentné profily občanov. Na prvú výskumnú otázku ponúkame nasledujúcu odpoveď. V slovenskej spoločnosti sme identifikovali štyri latentné triedy, pričom najpočetnejšiu triedu, približne polovicu populácie, tvoria liberálni demokrati. Ide o ľudí s pozitívnym postojom ku všetkým šiestim vybraným princípom liberálnej demokracie. Druhou najpočetnejšou triedou sú tzv. procedurálni demokrati. Tí majú pozitívny postoj k procesným aspektom demokratického vládnutia, avšak menej akceptujú prvky občianskej slobody. Táto skupina tvorí mierne viac ako štvrtinu populácie. Tretiu skupinu sme nazvali väčšinoví demokrati. Ľudia v tejto skupine totiž vo vysokej miere akceptujú všetky princípy liberálnej demokracie, okrem jednej – ochranu menšinových práv. Tvoria približne desatinu populácie. Napokon, štvrtou skupinou sú tzv. nedemokrati, ktorí majú negatívny postoj ku všetkým šiestim

vybraným princípom. V populácii je približne 13 % občanov s týmto postojovým profilom.

Ako je možné vysvetliť rozdiely v podpore princípov liberálnej demokracie? V snahe zodpovedať druhú výskumnú otázku sme využili analýzu pomocou multinomiálnej logistickej regresie. Výsledky poukazujú na to, že hlavný rozdiel medzi procedurálnymi a liberálnymi demokratmi je v tom, či sa cítia byť víťazmi, alebo porazenými z hľadiska ekonomickej stránky vývoja za posledné roky. Ľudia v oboch skupinách hodnotia ako vysoko dôležité procesné aspekty demokratického režimu, avšak ľudia, ktorí dokázali viac profitovať z ekonomického vývoja uplynulých dekád, dokážu aj viac oceniť liberálne aspekty, teda práva a slobody. Inými slovami, subjektívne pociťované a deklarované ekonomické dôvody sú to, čo najviac odlišuje liberálnych demokratov od ostatných skupín.

Keď sa pozrieme na rozdiely medzi väčšinovými demokratmi a liberálnymi (a do veľkej miery aj procedurálnymi) demokratmi, tak ich neodlišuje nízky pociťovaný príjem ani požiadavka na to, aby sa o životný štandard postaral štát. Ide skôr o mierny pocit, že okolie sa k nim nespráva s rešpektom, v kombinácii s nízkym vzdelaním a negatívnym postojom ku globalizácii. To môže viesť k tomu, že síce akceptujú procedurálne pravidlá demokracie, ako aj slobody, ktoré si vedia predstaviť vo vzťahu k sebe, avšak odmietajú ochranu menšín. Inými slovami, väčšinoví demokrati sa od liberálnych neodlišujú tým, koho vnímajú ako zodpovedného za zabezpečenie životného štandardu, ale len postojom k menšinám a cudziemu všeobecne (na základe postojov ku globalizácii).

Napokon je tu skupina nedemokratov, ktorá sa od ostatných skupín líši veľmi špecifickým súborom faktorov. Opäť, nie sú ekonomické, ale primárne psychologické dôvody, kde vidíme veľký rozdiel medzi nedemokratmi a ostatnými skupinami. Pocit, že človek nemôže svoj život žiť slobodne, že sa okolie k nemu nespráva s rešpektom, a vyššia miera pociťovanej úzkosti významne zvyšujú pravdepodobnosť, že človek nevidí dôležitosť princípov liberálnej demokracie. Inými slovami, títo ľudia sa považujú za „porazených“ v rámci politicko-ekonomického vývoja (Tobias – Walter 2016), pričom sa to silne prejavuje na psychologickom vnímaní vlastného postavenia v systéme.

Tieto výsledky potvrdzujú očakávanú dôležitosť viacerých individuálnych premenných (najmä vzdelania) a vnímania ekonomickej situácie. Dôležité však je, že pre vysvetlenie identifikácie s jednotlivými typmi sú dôležité zväčša odlišné premenné, čo sa ukázalo aj v iných prípadových štúdiách hľadajúcich demokratické profily občanov (Carlin – Singer 2011; Landwehr – Steiner 2017). To predstavuje výzvu pre teóriu lepšie špecifikovať mechanizmy a faktory stojace za prijatím či odmietaním špecifických demokratických princípov.

Môže sa zdať, že zatiaľ čo odpoveď na prvú výskumnú otázku je jasná a definitívna (štyri profily s jasne vyčísleným zastúpením v populácii), odpoveď na druhú výskumnú otázku neponúka vysvetlenie s rovnakou mierou presnosti či rovnako malým priestorom na pochybnosť. Akceptujeme takúto námietku a pokúsime sa stručne vysvetliť, prečo je prirodzená a nedá sa jej vyhnúť. Zatiaľ čo celá štúdia má značne exploratívny charakter, naše dve hlavné výskumné otázky sa od seba predsa len mierne líšia. Prvá si vystačí s odpoveďou typu „aký?“ a „koľko?“ (v zmysle aký je, resp. aké sú profily demokratov a koľko ľudí do nich spadá). Druhá sa však dožaduje aj čiastočných odpovedí „prečo?“ Prečo respondent patrí do konkrétneho profilu, a nie do iného? Štatistická metóda, ktorou odpovedáme na druhú otázku, patrí do rodiny pravdepodobnostných analýz (ako väčšina analytických postupov založených na regresii). Preto aj odpovede, ktoré poskytuje, majú charakter pravdepodobnostný. Inými slovami, poukazujú na faktory, ktoré zvyšujú či znižujú pravdepodobnosť príslušnosti k vybranému profilu, avšak neposkytujú odpoveď definitívnu. Sme však presvedčení, že ide o štandardný postup v spoločenských vedách, ktorý neznižuje validitu samotnej odpovede na druhú výskumnú otázku.

Dôležitou súčasťou poznania, ktoré táto štúdia prináša, je aj fakt, že mnoho faktorov sa ukázalo bez signifikantného vplyvu na to, do akého profilu demokratov sa respondent zaradí. Medzi tieto faktory bez vplyvu sa zaradilo liberálno-konzervatívne delenie, religiozita či ľavo-pravé sebazaradenie. Inými slovami, naša analýza ukazuje, že ani ľudia, ktorí sa sami považujú za viac liberálnych, nie sú v postojoch k princípom liberálnej demokracie odlišní oproti ľuďom, ktorí sa vnímajú ako konzervatívni. Jedným z vysvetlení je, že liberálno-konzervatívne delenie v slovenskej spoločnosti je vnímané najmä cez hodnoty či etické otázky týkajúce sa kultúrneho liberalizmu a nie hodnoty či procedúry, ktoré typicky spájame s liberálnou demokraciou.

Námetom na ďalší výskum môže byť aj politická participácia, resp. neúčasť na rôznych typoch politických procesov. Naše výsledky ukazujú, že s tým, ako dochádza k posunu k negatívnejším postojom voči liberálnej demokracii, klesá aj záujem zúčastniť sa prezidentských volieb. Ak by sa podobný vzťah preukázal či už pri iných typoch volieb, alebo iných typoch politickej participácie, pomohlo by to dotvoriť komplexný obraz o dôvodoch relatívne nízkej politickej participácie.

Náš výskum tiež môže prispieť k lepšiemu pochopeniu procesov oslabovania či dokonca hrozby dekonsolidácie liberálnej demokracie a jej budúcnosti, ktoré sú najmä v našom regióne stále viac diskutované. Ako už bolo uvedené v úvode, podpora hodnôt liberálnej demokracie občanmi tvorí nevyhnutnú podmienku jej pretrvania a úspešného fungovania. Výsledky našej analýzy v tejto oblasti neprinášajú jednoznačnú odpoveď a je možné ich

interpretovať rôzne. Na jednej strane ponúkajú na fungovanie a budúcnosť liberálnej demokracie na Slovensku relatívne optimistický pohľad. Princípy liberálnej demokracie majú všeobecne stále výraznú podporu občanov a skupina „nedemokratov“, ktorí nepodporujú žiadny z jej kľúčových atribútov, je relatívne malá. Rovnako tak skupina občanov, pre ktorých sú dôležité všetky princípy politického liberalizmu, tvorí približne polovicu populácie. Obavy, že liberálna demokracia je v ohrození pre stratu svojej podpory a legitimity pre občanov na Slovensku, sa momentálne javia ako neopodstatnené. Rovnako tak pretrvávajúce liberálno-konzervatívne hodnotové spory, ktoré sa tešia významnej pozornosti médií a výrazne polarizujú spoločnosť, nie sú spojené s odlišnosťami vo vnímaní princípov a hodnôt liberálnej demokracie občanov. Na druhej strane možno rovnako povedať, že polovica populácie má problém s podporou minimálne jedného z jej kľúčových atribútov. Aj keď samotný systém liberálnej demokracie na Slovensku nie je ohrozený jej systematickým odmietaním, existujú významné skupiny občanov, pre ktorých by oslabenie niektorých kľúčových súčastí bolo v súlade s ich predstavou demokracie a takéto snahy by preto mohli nájsť ich podporu. Ako najmenej ukotvené medzi občanmi sa ukázali najmä princípy ochrany menšín a uznanie úlohy občianskej spoločnosti kontrolovať vládu.

Celkovo tak možno skonštatovať, že naše výsledky ukázali splnenie podmienky podpory a ukotvenia hodnôt liberálnej demokracie medzi občanmi na Slovensku ako podmienky jej úspešného fungovania a pretrvania. Naznačujú, že trendy poklesu v kvalite demokracie, ktoré zaznamenávajú viaceré medzinárodné komparatívne merania, nevychádzajú zo všeobecnej nekompatibility jej noriem a hodnôt u občanov. Rovnako však naznačujú isté riziká pri niektorých jej kľúčových atribútoch, ktoré nie sú pevne ukotvené v celej populácii. Výsledkom je diferencované vnímanie liberálnej demokracie, ktoré sa prejavilo v identifikovaných systematických vzorcoch podpory jej obmedzeného chápania u relatívne významnej časti občanov.

Pavol Baboš *je výskumník na Katedre politológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Hlavnou oblasťou jeho výskumu je euroskepticizmus, postoje k demokracii a volebné správanie. Pravidelne publikuje v medzinárodných akademických časopisoch a prispieva k popularizácii vedy v slovenských médiách.*

Branislav Dolný *pôsobí ako odborný asistent na Katedre politológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Vo svojom výskume sa venuje otázkam demokracie, jej kvality a merania, politickej reprezentácie a demokratickým politickým inštitúciám.*

LITERATÚRA

ACKERMANN, M. – ACKERMANN, K. – FREITAG, M., 2019: The Personality of Stealth Democrats: How Traits Shape Attitudes Towards Expert-Based Governments. West European Politics 42(3): 573-592. DOI: https://doi.org/10.1080/01402382.2018.1530494

ALMOND, G. – VERBA, S., 1963: The Civic Culture. Political Attitudes and Democracy in Five Nations. Princeton: Princeton University Press. DOI: https://doi.org/10.1515/9781400874569

BABOŠ, P., 2018: Globalization Versus Liberal Democracy? Distorting Effects in Central Europe. In: Guasti, P. – Mansfeldová Z. (eds.): Democracy under Stress. Changing Perspectives on Democracy, Governance and Their Measurement. Prague: Institute of Sociology of the Czech Academy of Sciences, p. 54-70.

BENGTSSON, Å. – CHRISTENSEN, H., 2016: Ideals and Actions: Do Citizens' Patterns of Political Participation Correspond to their Conceptions of Democracy? Government and Opposition 51(2): 234-260. DOI: https://doi.org/10.1017/gov.2014.29

BERTELSMANN TRANSFORMATION INDEX, 2020: BTI Atlas. Bertelsmann Stiftung. Prístupné online: https://atlas.bti-project.org/

BUSTIKOVA, L. – GUASTI, P., 2017: The Illiberal Turn or Swerve in Central Europe? Politics and Governance 5(4): 166-176. DOI: https://doi.org/10.17645/pag.v5i4.1156

BÚTOROVÁ, Z. – GYÁRFÁŠOVÁ, O., 2017: Názorový a hodnotový profil slovenskej verejnosti v čase vzostupu extrémizmu. In: Bútorová, Z. – Mesežnikov, G. (eds.): Zaostrené na extrémizmus. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, p. 13-26.

CANACHE, D., 2012: Citizens' Conceptualizations of Democracy: Structural Complexity, Substantive Content, and Political Significance. Comparative Political Studies 45(9): 1132-1158. DOI: https://doi.org/10.1177/0010414011434009

CARLIN, R. E. – SINGER, M. E., 2011: Support for Polyarchy in the Americas. Comparative Political Studies 44(11): 1500-1526. DOI: https://doi.org/10.1177/0010414011407471

CEKA, B. – MAGALHAES, P., 2016: How People Understand Democracy. A Social Dominance Approach. In: Kriesi, H. – Ferrín, M. (eds.): How Europeans View and Evaluate Democracy. Oxford: Oxford University Press, p. 90-109. DOI: https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198766902.003.0005

CEKA, B. – MAGALHAES, P., 2020: Are the Rich and the Poor Equally Committed to Liberal Democracy? Socioeconomic Status, Inequality, and the Political Status Quo. Comparative Politics 52(3): 383-412. DOI: https://doi.org/10.5129/001041520X15670823829196

CELEUX, G. – SOROMENHO, G., 1996: An Entropy Criterion for Assessing the Number of Clusters in a Mixture Model. Journal of classification 13(2): 195-212. DOI: https://doi.org/10.1007/BF01246098

COPPEDGE, M. – GERRING, J. – ALTMAN, D. – BERNHARD, M. – FISH, S. – HICKEN, A. – KROENIG, M. – LINDBERG, S. I. – MCMANN, K. – PAXTON, P. – SEMETKO, H. A. – SKAANING, S. – STATON, J. – TEORELL, J., 2011:

Conceptualizing and Measuring Democracy: A New Approach. Perspectives on Politics 9(2): 247-267. DOI: https://doi.org/10.1017/S1537592711000880
COPPEDGE, M. – GERRING, J. – KNUTSEN, C. H. – LINDBERG, S. I. – TEORELL, J. – MARQUARDT, K. – MEDZIHORSKY, J. – PEMSTEIN, D. – PERNES, J. – RÖMER, J. – STEPANOVA, N. – TZELGOV, E. – WANG, Y. – WILSON, S., 2019: V-Dem Methodology v9. Gothenburg: V-Dem Institute.
DAHL, R. A., 1971: Polyarchy. Participation and Opposition. New Haven: Yale University Press.
DAHL, R. A., 1989: Democracy and its Critics. New Haven: Yale University Press.
DALTON, R., 2004: Democratic Challenges, Democratic Choices. Oxford: Oxford University Press.
DALTON, R. J. – SHIN, D. – JOU, W., 2007: Understanding Democracy: Data from unlikely places. Journal of Democracy 18(4): 142-156.
DALTON, R. – WELZEL, Ch., 2014: Civic Culture Transformed. From Allegiant to Assertive Citizens. New York: Cambridge University Press. DOI: https://doi.org/10.1017/CBO9781139600002
DAWSON, J. – HANLEY, S., 2016: East Central Europe: The Fading Mirage of the 'Liberal Consensus'. Journal of Democracy 27(1): 20-34. DOI: https://doi.org/10.1353/jod.2016.0015
DEMOCRACY INDEX, 2019: Democracy Index 2019. A Year of Democratic Setbacks and Popular Protest. A Report by The Economist Intelligence Unit. London: The Economist Intelligence Unit.
DIAMOND, L., 1999: Developing Democracy. Toward Consolidation. Baltimore: The John Hopkins University Press.
DOLNÝ, B., 2011: Possible Application of Deliberative Democracy in Parliament. Human Affairs 21(4): 422-436. DOI: https://doi.org/10.2478/s13374-011-0041-5
EASTON, D., 1975: A Re-Assessment of the Concept of Political Support. British Journal of Political Science 5(4): 435-457. DOI: https://doi.org/10.1017/S0007123400008309
FERRÍN, M. – KRIESI, H., 2016: How Europeans View and Evaluate Democracy. Oxford: Oxford University Press. DOI: https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198766902.001.0001
FOA, R. S. – MOUNK, Y., 2017: The Signs of Deconsolidation. Journal of Democracy 28(1): 5-16. DOI: https://doi.org/10.1353/jod.2017.0000
FONT, J. – ALACRON, P., 2011: The Role of Personality in the Explanation of Preferences for Democratic Processes. Annual Scientific Meeting of the International Society of Political Psychology, Istanbul, Turkey. Paper presented at the AECPA Conference, 7–9 September 2011.
FUCHS, D. – ROLLER, E., 2018: Conceptualizing and Measuring the Quality of Democracy: The Citizens' Perspective. Politics and Governance 6(1): 22-32. DOI: https://doi.org/10.17645/pag.v6i1.1188
GALSTON, W., 2020: The Enduring Vulnerability of Liberal Democracy. Journal of Democracy 31(3): 8-24. DOI: https://doi.org/10.1353/jod.2020.0042

GIBSON, W. A., 1959: Three Multivariate Models: Factor Analysis, Latent Structure Analysis, and Latent Profile Analysis. Psychometrika 24(3): 229-252. DOI: https://doi.org/10.1007/BF02289845

GOLIAŠ, P – HAJKO, J. – PIŠKO, M., 2017: Demokraciu na Slovensku ohrozuje populizmus a korupcia. Správa o stave a vývoji demokracie na Slovensku: Neriešenie problémov a zneužívanie moci otvárajú brány extrémizmu. Bratislava: INEKO.

GRZYMALA-BUSSE, A., 2019: The Failure of Europe´s Mainstream Parties. Journal of Democracy 30(4): 35-47. DOI: https://doi.org/10.1353/jod.2019.0067

GYÁRFÁŠOVÁ, O., 2015: To sladké slovo demokracia... Spokojnosť s demokraciou a politické odcudzenie na Slovensku. Sociológia 47(4): 365-389.

HAGENAARS, J. A. – HALMAN, L. C., 1989: Searching for Ideal Types: The Potentialities of Latent Class Analysis. European Sociological Review 5(1): 81-96. DOI: https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.esr.a036509

HELD, D., 2006: Models of Democracy 3rd.ed. Cambridge: Polity.

HERNÁNDEZ, E., 2016: Europeans´ View of Democracy. The Core Elements of Democracy. In: Kriesi, H. – Ferrín, M. (eds.): How Europeans View and Evaluate Democracy. Oxford: Oxford University Press, p. 43-63. DOI: https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198766902.003.0003

JUNG, T. – WICKRAMA, K. A. S., 2008: An Introduction to Latent Class Growth Analysis and Growth Mixture Modeling. Social and Personality Psychology Compass 2(1): 302-317. DOI: https://doi.org/10.1111/j.1751-9004.2007.00054.x

KLINGEMANN, H. D., 2014: Dissatisfied Democrats: Democratic Maturation in Old and New Democracies. In: Dalton, R. – Welzel, Ch. (eds.): Civic Culture Transformed. From Allegiant to Assertive Citizens. New York: Cambridge University Press, p. 116-157. DOI: https://doi.org/10.1017/CBO9781139600002.010

KRASTEV, I., 2016: Liberalism Failure to Deliver. Journal of Democracy 27(1): 35-38. DOI: https://doi.org/10.1353/jod.2016.0001

LANDWEHR, C. – STEINER, N., 2017: Where Democrats Disagree: Citizens´ Normative Conceptions of Democracy. Political Studies 65(4): 786-804. DOI: https://doi.org/10.1177/0032321717715398

LAZARSFELD, P. F. – HENRY, N. W., 1968: Latent Structure Analysis. Boston: Houghton Mifflin Co.

LEVITSKY, S. – ZIBLATT, D., 2018: How Democracies Die. New York: Crown Publishing.

MCCUTCHEON, A. L., 2002: Basic Concepts and Procedures in Single-And Multiple-Group Latent Class Analysis. In: Hagenaars, J. A. – McCutcheon, A. L. (eds.): Applied Latent Class Analysis. Cambridge: Cambridge University Press, p. 56-88. DOI: https://doi.org/10.1017/CBO9780511499531.003

MERKEL, W., 2004: Embedded and Defective Democracies. Democratization 11(5): 33-58. DOI: https://doi.org/10.1080/13510340412331304598

MOUNK, Y., 2018: The People vs. Democracy. Why Our Freedom is in Danger and How to Save It. Cambridge MA: Harvard University Press. DOI: https://doi.org/10.4159/9780674984776

MØLLER, J., 2007: The Gap between Electoral and Liberal Democracy Revisited. Some Conceptual and Empirical Clarifications. Acta Politica 42(4): 380-400. DOI: https://doi.org/10.1057/palgrave.ap.5500178

NEELY-BARNES, S., 2010: Latent Class Models in Social Work. Social Work Research 34(2): 114-121. DOI: https://doi.org/10.1093/swr/34.2.114

NORRIS, P., 1999: Critical Citizens: Support for Democratic Government. New York: Oxford University Press.

NORRIS, P., 2011: Democratic Deficit. Critical Citizens Revisited. Cambridge: Cambridge University Press.

O´DONNELL, G., 1992: Delegative Democracy? University of Notre Dame: Kellogg Institute for International Studies.

PLATTNER, M., 2015: Is Democracy in Decline? Journal of Democracy 26(1): 5-10. DOI: https://doi.org/10.1353/jod.2015.0014

PLICHTOVÁ, J., 2010: Občianska deliberatívna demokracia a podpora jej cieľov na Slovensku. Sociológia 42(5): 516-547.

QUARANTA, M., 2018: The Meaning of Democracy to Citizens Across European Countries and the Factors Involved. Social Indicators Research 136(3): 859-880. DOI: https://doi.org/10.1007/s11205-016-1427-x

RHODEN, T. F., 2015: The Liberal in Liberal Democracy. Democratization 22(3): 560-578. DOI: https://doi.org/10.1080/13510347.2013.851672

SARTORI, G., 1993: Teória demokracie. Bratislava: Archa.

SCHEDLER, A. – SARSFIELD, R., 2007: Democrats with Adjectives: Linking Direct and Indirect Measures of Democratic Support. European Journal of Political Research 46(5): 637-659. DOI: https://doi.org/10.1111/j.1475-6765.2007.00708.x

STOKER, G., 2006: Why Politics Matters. Making Democracy Work. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

SZOMOLÁNYI, S., 2004: Slovakia: From a Difficult Case of Transition to a Consolidated Central European Democracy. In: Hayashi Tadayuki (ed.): Democracy and Market Economics in Central and Eastern Europe, Sapporo: Slavic research center Hokkaido University, p. 149-188.

TEORELL, J. – COPPEDGE, M. – LINDBERG, S. – SKAANING, S., 2019: Measuring Polyarchy Across the Globe, 1900 – 2017. Studies in Comparative International Development 54, p. 71 – 95. DOI: https://doi.org/10.1007/s12116-018-9268-z

TOBIAS, R. – WALTER, S., 2016: The Electoral Consequences of Offshoring. CAGE Working Paper No. 286.

V-DEM, 2019: Democracy Facing Global Challenges. V-Dem Annual Democracy Report 2019. Gothenburg: V-Dem Institute, University of Gothenburg.

VERMUNT, J. K. – MAGIDSON, J., 2002. Latent Class Cluster Analysis. In: Hagenaars, J. A. – McCutcheon, A. L., (eds.): Applied Latent Class Analysis. Cambridge: Cambridge University Press, p. 89-106.
DOI: https://doi.org/10.1017/CBO9780511499531.004

WELZEL, Ch., 2011: The Asian Values Thesis Revisited: Evidence from the World Values Surveys. Japanese Journal od Political Science 12(1): 1-31.
DOI: https://doi.org/10.1017/S1468109910000277

WELZEL, CH. – ALVAREZ, A. M., 2014: Enlightening People: The Spark of Emancipative Values. In: Dalton, R. – Welzel, Ch. (eds.): Civic Culture Transformed. From Allegiant to Assertive Citizens. New York: Cambridge University Press, p. 59-90. DOI: https://doi.org/10.1017/CBO9781139600002.007

ZAKARIA, F., 1997: The Rise of Illiberal Democracy. Foreign Affairs 76(6): 22-43. DOI: https://doi.org/10.2307/20048274